

Værkerne om Danmarks fugle: fra Kjærbølling til Fuglene i Danmark

POUL HALD-MORTENSEN

Vort land har året rundt naturlige forudsætninger for en rig og varieret fuglefauna. Danmark er nemlig placeret i et naturgeografisk vejkryds, hvor landforbindelsen mellem Det Europæiske Kontinent og Den Skandinaviske Halvø krydser stræderne mellem Nordsøen og Østersøen. Fugle har præget vore forfædres oplevelse af både døgnets rytme og årstiderne samt det omgivende landskab (Lorenzen 1960, Brøndegaard 1985). Og i landskaberne har vi bevaret stednavne, der fortæller om de fugle, som prægede stederne for måske tusind år siden (Hald-Mortensen 1971). Også i dansk skønlitteratur og kunst har fuglene en iøjnefaldende plads (la Cour 1944, 1966, Nørregård-Nielsen & From 1998, Porsmose 1999). En enestående kombination af dansk digtning og billedkunst var genudgivelsen af Steen Steensen Blichers *Trækfuglene* med træsnit af Johannes Larsen (Blicher 1914).

Men den danske fuglefauna har også været udsat for trusler og negative påvirkninger. I et land, hvor landbrug indtil for få årtier siden var det bærende erhverv, har stigende befolkningstal kombineret med økonomisk og teknologisk udvikling både medført voldsomme landvindinger og intensiv kultivering af mere oprindelige naturtyper. Det har kostet fuglene dyrt (Ferdinand 1980, Hansen 2003).

Her i landet har der været tradition for at supplere landbrugets indtægter med fiskeri og jagt. I løbet af 1800-tallet udviklede denne jagt sig voldsomt, ikke mindst ved kysterne, hvor vi endnu i dag oplever forældede jagtformer (se kapitlet side 150). Men også inde i landet voksede der for godt 100 år siden – sammen med den mere fritidsorienterede jagt og vildtpleje samt udsætning af Fasanen – en landøkonomisk og nytteorienteret jagt op, der medførte en hård forfølgelse af de såkaldt skadelige dyr (Winge 1886), som talte mange, især større fugle. Forfølgelsen er først aftaget inden for det sidste halve århundrede (se kapitlet side 150).

Det er på denne baggrund af naturens og kulturrens påvirkninger af vores fuglefauna, at den danske ornitologiske litteratur har udviklet sig.

Gennem de sidste mere end 100 år kan spores tydelige udviklingstendenser i de større værker om danske fugle. Indtil 1930erne lå det i tiden og traditionen, at den enlige forfatter støttet af sine

illustratorer var ansvarlig for værket. Det indebar også den risiko, at større værker ikke altid blev fuldført. Efter 2. Verdenskrig, hvor den ornitologiske interesse voksede, og mængden af kvalificeret ekspertise blev større, samtidig med at forskningsverdenens individualister blev sjældnere, blev det mere almindeligt, at grupper af bidragydere under en redaktions ledelse tilsammen skrev de større fugleværker.

Illustrationerne var indtil begyndelsen af 1900-tallet relativt kostbare og måtte håndkoloreres, hvis der skulle være farver på. Omkring 1900-tallets begyndelse dukkede de første fotografier op i udenlandske værker (f.eks. den britiske serie *Wild Birds at Home*), og færdigtrykte farvetavler prægede efterhånden værkerne. Det er i denne sammenhæng bemærkelsesværdigt, at DOFT allerede i 1906 og 1907 lagde stærkt ud med i sine to første årgange at præsentere både helsides farvetavler og helsides sort-hvide fotografier. Her i landet var dyrlæge Roar Christensen og lærer C.A. Rasmussen, Faaborg, blandt pionererne, når det gjaldt publiceringen af fuglefotografier (Christensen 1911, Rasmussen 1923, 1927). Først i løbet af 1920erne blev teknikken så god, at det blev almindeligt med sort-hvide fotografier i fuglebøger, og først fra 1960erne blev farvefotografier anvendt i større omfang.

I det følgende er i kronologisk rækkefølge omtalt et udvalg af de større danske fugleværker. Og som start er valgt Kjærbøllings (1852) første værk om de danske fugle. Interesserede læsere, der ønsker at gå endnu længere tilbage i den danske, ornitologiske litteraturs historie henvises til Schjøler (1925). Blandt tidligere værker kan eksempelvis nævnes Brünnichs (1764) fugleliste med en beskrivelse af Polarlomvien, som under navnet Brünnich's Guillemot repræsenterer det eneste engelsksprogede fugle navn, der er opkaldt efter en dansker.

Fig. 1. Tavle 13 fra Kjærbølling (1851 & 1852). Netop denne tavle med farvestrålende arter var blandt de to først udgivne tavler. Alle illustrationer var håndkolorerede, og denne kolorering blev blandt fire forskellige eksemplarer af værket udvalgt som den bedste af maleren Johannes Larsen (1867-1961).

XIII

Uropus Hærflug. Wiedehopf. *H. Alcedo* Isflug. Gøngefl. *H. Alcyon* Vieder. Viesentrost.
H. Corvus Elskrage. Mandelkøbe. *H. C. Pust.*

Uropus alpestris L.
Hærflug. Wiedehopf.
Kappe. Kappes

Alcedo esculenta L.
Isflug. Gøngefl.
Kortis pølsar. Dylfløder

Alcyon alpestris L.
Vieder. Viesentrost.
Gørpær. Rø-Røler.

Corvus garrulus L.
Elskrage. Mandelkøbe.
Ruller. Røller

C. Pust.
Guldpuæl. Guld-Hest.
Lorret. Hælved.

U. og A. Alcyon

Uropus af H. Kuntze

Anskuer man de ældre, danske ornitologiske værker og præstationer med omverdenens øjne, er det beskrivende, at Erwin Stresemann i 1951 kun nævnte 6-7 danskere, som efter hans vurdering havde præget ornitologiens udvikling (Stresemann 1951). Blandt disse gav Stresemann den længste omtale til Frederik Faber (jfr. Helms 1928), mens H.C.C. Mortensen (jfr. Jespersen og Tåning 1950) kronologisk set blev nævnt som den sidste dansker.

Jeg skønner, at i 1951 ville landets dengang mest rivaliserende ornitologer, Bernt Løppenthin, Knud Paludan og Finn Salomonsen, hver især gerne have brækket en arm for at have været nævnt i Stresemanns store værk. Således husker jeg Finn Salomonsens slet skjulte stolthed, da jeg i 1969 blev trukket ind på hans kontor for at læse et brev, som han lige havde modtaget fra Erwin Stresemann, der nogle år forinden (i en alder af 77 år) sammen med sin hustru havde udgivet den store monografi om fuglenes fældning (Stresemann 1966). Brevet indledtes kort og fyndigt med ordene: "Bravo, Dr. Salomonsen...". Brevet repræsenterede den da 80-årige Stresemanns spontane reaktion efter at have læst Finn Salomonsens sammenfattende beskrivelse af fældningstræk (Salomonsen 1968).

Efter mit udvalg af hovedværker og andre centrale bøger for dansk ornitologi er til sidst omtalt nogle eksempler på de ornitologiske værker (lokal-faunaer), der beskriver fuglelivet i et lokalt område i en given periode. Tilsvarende er omtalt nogle af de danske publikationer, der beskriver aspekter ved en enkelt fugleart (monografier).

Kjærbøllings 'Danmarks Fugle'

Dette bogværk er den gamle klassiker i dansk ornitologisk litteratur. Det gælder ikke mindst, hvis man medregner Collins senere udgave (se senere) af værket. De to udgivelser har (sammen med en faksimile-udgave for 25 år siden) medført, at værket endnu i dag er opnåeligt for bogsamlere eller i fotografisk genoptryk tilgængeligt for de fleste. Værket giver et autentisk indblik i dansk ornitologis niveau i sidste halvdel af 1800-årene.

Det store tekstbind af Kjærbølling (1852), som næsten samtidig blev ledsaget af et separat bind med 304 kolorerede illustrationer, fordelt på 104 tavler "af de gamle hanner" (Kjærbølling 1851), opfyldte et stærkt behov for et nationalt værk om landets fugle. Værket blev af samme grund udgivet med offentlig støtte, og efterspørgslen var stor. Allerede fra starten var der omkring 500 abonnenter på værket, som udkom i separate hæfter.

Samtidens nærliggende, udenlandske alternativ var et meget omfangsrigt og grundigt 13-binds værk om Tysklands fugle (Naumann 1822-1860).

De håndkolorerede illustrationer var Niels Kjærbøllings mest arbejdskrævende og selvstændige bidrag til værket (Fig. 1). Farvetryk mestrede man ikke, og tavlerne i hvert enkelt eksemplar blev farvelagt med vandfarve en for en! Blandt den store kreds af akvarelmalere var frøken Callesen angiveligt den dygtigste. Tekstbindet var også skrevet af den læreruddannede Kjærbølling, som var født på Als og fungerede på Ærø og i Østjylland, inden han flyttede til København, hvor han i 1848 fik til opgave at passe Christian VIIIs fuglesamling. I 1859 grundlagde Niels Kjærbølling tillige Zoologisk Have i København.

En meget indlevelsrig og underholdende beretning om Kjærbøllings liv og virke med fuglene og det store hovedværk er givet af forhenværende direktør for Zoologisk Have i København, Bent Jørgensen, i anledning af, at Rhodos Forlag i 1980 (og Gidlunds Förlag i 1981) udgav facsimile-versioner af *Danmarks Fugle* og det senere illustrationsbind fra 1856: *Icones Ornithologiae Scandinavicae – Skandinaviens – Danmarks, Sveriges, Norges, Islands og Færøernes Fugle*. Facsimile-udgaverne i 1980 og 1981 af farvetavlerne baserede sig på det bedste af fire eksemplarer, som maleren Johannes Larsen i sin tid havde haft lejlighed til at erhverve.

Collin gjorde senere i en stærkt revideret udgave af tekstbindet af Kjærbøllings værk (Collin 1875-1877) op med de mange uheldige afskrifter fra tyske værker, fejlцитeringer og misforståelser, som eftertiden (bl.a. Schiøler 1925) med rette har anklaget Kjærbøllings oprindelige værk for.

Collins udgave af 'Kjærbølling'

Jonas Collin (1875-1877) skrev i forordet: "Det er ikke min Sag at kritisere Dr. Kjærbøllings arbejde på anden Maade, end jeg har gjort ved nærværende Omarbeidelse, og jeg tror, at Enhver, der muligvis føler sig kaldet til yderligere Kritik, vil gøre vel i at erindre, at Forfatteren var en ulærd Mand, der ved utrættelig Flid og Ihærdighed erhvervede sig en forholdsvis betydelig Kundskabsmasse, og at det var hans levende Kjærlighed til Naturen, som gav ham Mod på at tage fat på den store Opgave. Det bør i alt Fald ikke glemmes, at Kjærbølling var den første her hjemme, der har givet en samlet Fremstilling af vor Fuglefauna, og om Vanskelighederne ved et sådant Arbejde kunne de færreste bedømme."

Jonas Collin, der udgav flere populærvideenskabelige skrifter og foretog rejser sammen med H.C. Andersen, var uddannet zoolog og barnebarn af den indflydelsesrige og berømte Jonas Collin, som sammen med sin søn Edvard Collin var meget betydelige støtter for H.C. Andersen.

Denne reviderede udgave af 'Kjærbølling' kom i virkeligheden til at stå som hovedværket om danske fugle i godt 50 år, før Heilmann og Manniches trebindsværk blev færdigt i 1930. Umiddelbart efter publiceringen af værket udgav Collin (1877) et kort supplement, der beskrev de oplysninger, der var indkommet så sent, at de ikke kunne nå at komme med i tekstbindet. Dette supplement blev senere fulgt af to andre (Collin 1888, Collin 1895).

En ganske omfattende udredning om, hvordan og hvornår Kjærbøllings og Collins udgaver af tekstbindene og tavlerne blev udgivet, er skrevet af Anker (1936).

Danmarks Fauna

I den enestående serie *Danmarks Fauna*, udgivet af Dansk Naturhistorisk Forening med offentlig støtte, er siden 1907 udkommet over 80 handy bestemmelsesbøger om danske dyr. Insekter, især biller, fylder meget i serien, men mange andre dyregrupper er behandlet, også hvirveldyr, selv om behovet vel var mindre her. Og i hvert fald for fuglene var der andre og bedre muligheder, da de tre fuglebind i serien udkom (Hørring 1919, 1926, 1934). På mig har de altid virket som et levn fra en svunden tid, hvor omstændelige dragtbeskrivelser fra museernes samlinger understreger datidens identifikationsproblemer. På den anden side skulle bindene jo passe ind i den skabelon, der nu én gang var udstukket for serien.

Det første fuglebind omfattede andefugle og hønsefugle, det andet lomfugle, stormfugle, vandhøns, tranefugle og vadefugle, og det tredje mågefugle, alkefugle og rovfugle. De blev alle anmeldt af O. Helms (1920, 1926, 1934) i positive vendinger, men i 1934 kan den pæne Helms ikke helt skjule sin irritationen over den langsommelige udgivelse – "den uundværlige danske Fuglehaandbog, hvis Afslutning imødeses med Længsel" – og med sigte på de meget små illustrationer påpeger han, at "Man kan ikke lade være med at sende en venlig Tanke til de mesterværker af Fuglebilleder, som Ritmester Fencker i sin Tid udførte til Zoologica Danica-Billeder, som aldrig blev benyttede, og som endnu ligger begravede på Bunden af et utilgængeligt Arkiv." Hørring satte dog ikke farten

op, og der kom aldrig flere fuglebind i Danmarks Fauna.

Harry Madsen (bl.a. forfatter til *Roms Atlas over Danske Fugle*, se kapitlet side 294) har fortalt mig, at da en delegation fra Den Internationale Ornitologkongres, der blev afholdt i København i maj 1926, besøgte Zoologisk Museums fugleafdeling, låste den sky Hørring med de mangelfulde sprogkundskaber sig inde på toilettet under hele det fornemme besøg.

Schiølers 'Danmarks Fugle'

Dette store aristokratiske værk (Schiøler 1925-1931) – indbundet i hvidt kalveskind med guldtryk på ryggen – har altid været en pryd i enhver bogsamling, uanset at det er ufuldendt. Gennembladning af dette stykke bogkunst efterlader én med en ophøjet følelse, der for mig bedst kan sammenlignes med en oplevelse af stor klassisk musik.

Allerede med det første af de tre bind, der nåede at udkomme, stod det klart for enhver, at *Danmarks Fugle* var et stort og monumentalt værk. Dette bind alene vejede godt 7 kg! Hovedparten af de mange farvelagte plancher var udført af Johannes Larsen (Fig. 2), der blev assisteret af Henning Scheel, især når det gjaldt de utallige tegninger af skeletdele, indre organer, muskelgrupper og lignende.

Lehn Schiøler var vekselerer og oprindeligt ganske velhavende, men efter familiefirmaets konkurs i 1922 (af Schiøler i bind 1 nævnt som "ufordusete Omstændigheder") måtte midlerne til værkets fremstilling og trykning findes hos bl.a. Egmont H. Petersens Fond og Carlsbergfondet (se også kapitlet side 109).

Mens det første bind blev tilegnet kong Christian X, blev det andet bind tilegnet brygger Vagn Jacobsen, Carlsberg. Sidstnævnte havde via sin stedsøn, Finn Salomonsen, god indsigt i værkets tilblivelse, eftersom Salomonsen allerede fra 13-års alderen blev en hyppig gæst hos Schiøler (se også kapitlet side 109).

Ved anmeldelsen af bind 1 i DOFT skrev Poul Jespersen (1925): "Et mere storslået og smukt illustreret Værk om Danmarks Fugle kunne danske Fuglevenner næppe ønske sig. Forfatteren kan med berettiget Stolthed betragte det allerede opnåede Resultat, og lykkes det at gennemføre Værket efter den påbegyndte Plan, vil der komme til at foreligge et monumentalt Storværk om Danmarks Fugle. Man kan derfor kun ønske Forfatteren kræfter og Energi til at fuldføre denne storslåede Opgave."

Under ornitologkongressen i 1926 i København havde Schiøler klaget over træthed, og få måneder

Fig. 2. Illustration af Gejrfugle i et forhistorisk Danmark fra det afsnit *Oversigt over Danmarks jordfundne Fugle*, som Herluf Winge skrev i 1918 til side 244-254 i Schiøler (1925-1931). Illustrationen er udført af Johannes Larsen og minder meget om stilen anvendt i illustrationerne til *Trækfuglene* af Blicher (1914).

efter fik han en hjerneblødning, som han aldrig kom sig over. Han døde tre år senere. I sin fyldige nekrolog skrev den nøgterne R.H. Stamm (1930) blandt andet: "Ved sin fremkomst vakte Bogen med Rette megen Opsigt; på grund af sin Rigdom på smukt udførte Tavler, hvis kunstneriske Værdi ganske vist ofte er større end den videnskabelige, og sin ualmindeligt tiltalende Udstyrelse står den i Virkeligheden som noget ret enestående inden for den danske, zoologiske Litteratur."

Det 3. bind af Danmarks Fugle blev først udgivet to år efter Schiølers død gennem et samarbejde mellem R. Hørring, H. Scheel og Å. Vedel Tåning. Ud over Johannes Larsen og H. Scheel bidrog også Gerhard Heilmann med illustrationer. Som noget nyt rummede dette bind også en del sorthvide fotografier af bl.a. kærhøge, optaget i naturen af H. Weiss.

Vedel Tåning skrev i slutningen af forordet til dette sidste bind: "Gennem en Række Aar er det nu herhjemme som andetsteds på forskellig Maa- de blevet arbejdet på at skaffe også Rovfuglene en passende Fred, og i de senere Aar har det Arbejde,

som brødrene O. og H. Winge, E. Lehn Schiøler, professor C. Wesenberg-Lund, viceinspektør R. Hørring, kgl. Skovrider O. Fabricius m.fl. har udført, begyndt at bære Frugt. Måtte dette Bind af "Danmarks Fugle" bidrage til, at de, der her i Danmark har Evne dertil, får en Tilskyndelse til at give denne stærkt aftagende Gruppe af vor Fuglefauna mere virksom Beskyttelse end hidtil, vil meget være vundet." Det var vel typisk for den tids kommunikation, at Vedel Tåning her i det skibbrudne storværk med hovedvægten på morfologi og systematik også benyttede lejligheden til at sige noget om de aktuelle graverende beskyttelsesproblemer for rovfuglene i det danske landskab (se kapitlet side 150).

Det var den unge Finn Salomonsen, som kom til at anmelde tredje bind. I et blomstrende sprog skriver han (Salomonsen 1931a): "Desværre må sikkert – i hvert fald for lange tider – dette bind betegnes som "Danmarks Fugles" afslutning, men det gigantiske værk vil, trods sin ufuldendthed, altid stå som minde om en enkelt mands himmelstormende stræben, et minde, som kun få fik."

Fig. 3. Tavle 23 med gammel og ung havørn i Heilmann og Manniche (1928-1930), som var det første egentligt folkelige storværk om danske fugle. Gerhard Heilmann havde inden sin kunstneruddannelse læst til ingeniør og læge, hvilket måske gav ham en ekstra teknisk-anatomisk baggrund for hans værdsatte illustrationer af fugle.

Heilmann & Manniche

Med trebindsværket *Danmarks Fugleliv* af G. Heilmann og A.L.V. Manniche (1926-1930) skab-

tes forudsætning for, at rigtig mange danskere kunne glædes over fuglene som livfulde medskabninger. Illustrationerne er både smukke og

pædagogiske, og teksten er inspirerede, fordi den videregiver egne oplevelser i naturen. I samtiden opnåede kun fugleværkerne af Helms og Ingeborg Frederiksen (se kapitlet side 294) en tilsvarende popularitet.

Gerhard Heilmann var uddannet som kunstner under P.S. Krøyer og F. Schwarz. Han ernærede sig livet igennem som en værdsat kunstner (Fig. 3), og han var en pionér inden for studiet af fuglenes oprindelse (se kapitlerne side 165 og 300). A.L.V. Manniche var læreruddannet og deltog som ornitolog på Danmark-Ekspeditionen 1906-1908 til Nordøstgrønland (Manniche 1910). Senere arbejde han som konservator og skindlagde mange af fuglene til Schiølers samling, og han var en overgang direktør for Det Nordøstgrønlandske Fangstkompani. De sidste mange år ernærede han sig som biografdirektør og forfatter. Således var han redaktør og forfatter til en stor bog om Danmarks Pattedyr (Manniche 1935).

Bogen, altid omtalt som 'Heilmann & Manniche', repræsenterer i mine øjne et af de mest danske og folkelige, men samtidig også gedigent originale blandt de større danske fugleværker gennem tiderne. R.J. Olsen (1927) påpegede i sin anmeldelse af de første hæfter: "I mere end en Menneskealder har et Værk om Danmarks Fugle været hårdt savnet. Kjørbøllings for sin tid gode Haandbog var ikke mere tilfredsstillende og i øvrigt for længst udsolgt." Anmelderen fremhæver også, at man i dette værk slipper for de hidtil så voldsomt fyldige dragtbeskrivelser. Tillige glædes han over, at værket bliver udgivet på et rimeligt økonomisk niveau: "i Teksten gøres væsentligt rede for Fuglenes Livsvilkaar og Sædvaner og kun i nødvendigeste Omfang for deres Udseende. Dette er overladt til de talrige og gennemgående udmærkede og vel-lignende Farvetavler og Tegninger. Planen er hidtil gennemført på en særdeles tiltalende Maade. Teksten giver kyndig Besked og er kvikt og underholdende skrevet. Værket udkommer i 38 månedlige Hæfter á 2 kroner. Det fortjener at få en stor Udbredelse som en fortrinlig, folkelig Haandbog for alle, der interesserer sig for Danmarks Fugle."

Da værket var fuldent, fik Finn Salomonsen (1931b) til opgave at anmelde det samlede værk i DOFT. Han skrev afslutningsvis: "Som Haandbog i de danske Fugles Økologi, deres Levevis og andre biologiske Forhold, må "Danmarks Fugleliv" hilses velkommen i den ornitologiske Litteratur. Den stigende Interesse for Fugle, som glædeligvis i Øjeblikket er til stede blandt Publikum vil gennem denne Bog blive bestyrket og forøget." Værket udkom i en ny udgave i 1939.

Vort Lands Dyreliv

Omtalen af fuglene i dette populære, zoologiske værk har måske kun været kendt af et begrænset antal fugleinteresserede. Men værkets udbredelse i undervisningen på seminarier og andre læreanstalter har sammen med dets tilgængelighed på offentlige biblioteker haft betydning for samfundets generelle viden om fugle i 2-3 årtier.

Vort Lands Dyreliv af Bræstrup m.fl. (1949-1950) var på tre bind, hvoraf bind 1 på godt 300 sider omtaler fuglene med bidrag fra samtidige ornitologer som Finn Salomonsen, Poul Jespersen, Å. Vedel Tåning, Bernt Løppenthin og Knud Barfod. I bind 3 var som noget nyt generelle beskrivelser af "dyrenes livsvaner" og ikke mindst fuglenes adfærd (Holger Poulsen) og trækforhold (Finn Salomonsen).

Værket var en dansk nyskabelse, og F.W. Bræstrup skrev da også i forordet bl.a.: "mens det forrige slægtled af naturhistorikere mest var optaget af at studere organismernes bygning for derigennem at udforske deres indbyrdes slægtskab, så er nu de levende dyrs forhold til omverdenen og til andre dyrearter kommet mere i forgrunden. Især er den videnskab blevet fremmet, som man kalder økologien, læren om "naturhusholdningen". Endvidere kan nævnes studiet af dyrenes opførsel på en sammenlignende basis. Den moderne dyrep psykologi er på ganske revolutionerende måde begyndt at finde midler til at analysere grundlaget for dyrenes handlinger. Endelig har fysiologien opklaret mange tilpasninger til meget særprægede kår. Alt dette vedkommer i langt højere grad den almindelige læser end tidligere tiders anatomiske studier."

Redaktøren af værkets hvirveldyrafnsnit og dermed fuglene var som anført Frits Wimppfen Bræstrup, som senere blev afdelingsbestyrer for hvirveldyrafdelingen (minus fuglene) ved Zoologisk Museum. Nekrologen over Bræstrup i *Dansk Naturhistorisk Forenings Årsskrift 1999/2000* havde meget rammende overskriften *Det omvandrede leksikon: Formidleren af viden om dyr*. Rent faktisk skrev Bræstrup her i landet den første tværgående beskrivelse af fuglenes biologi, nemlig *Fuglenes Verden* (Bræstrup 1953).

DOFs daværende næstformand, Otto Wilhjelm (farbror til industriminister og senere formand for 'Wilhjelmudvalget', Niels Wilhjelm), anmeldte værket i DOFT og skrev bl.a.: "For den mindre erfarne ornitholog er afsnittet om fuglene det længe savnede værk omhandlende hele vor fuglefauna. Også den "viderekomne" må hilses værket velkommen, fordi hovedtrækkene i de senere års mange feltornithologiske iagttagelser her er samlet i kor-

rekt og let overskuelig form. Hertil kommer så, at "Vort Lands Dyreliv" også har et meget tiltalende ydre med smukt tryk og et omfattende og fortrinligt billedmateriale. Selv den mest kritiske og forventede læser vil kunne finde meget få interesseløse billeder i denne store skare" (Wilhelm 1950).

En medvirkende årsag til fremkomsten af dette populære værk, der blev trykt i 10000 eksemplarer, som ret hurtigt blev udsolgt, skulle angiveligt være, at forskerne på Zoologisk Museum anså Lieberkinds (1937-1939) store, folkelige værk fra tiden umiddelbart før 2. Verdenskrig for alt for populariserende.

Nordens Fugle i Farver

Ordet 'coffee table book' bruges normalt om tunge, prangende værker med store, smukke billeder og en let læselig tekst. Ikke mindst hvis værket oven i købet er gedigent indbundet og pynter i reolen. Hver gang jeg tager et bind af *Nordens Fugle i Farver* frem, associerer jeg til ordet. Værket optræder da også hyppigt i større, private biblioteker og er en gangbar vare i antikvarierne.

Værket, med Niels Blædel som redaktør (Blædel 1958-1963), var en flot og ambitiøs satsning, idet målet var gennem et nordisk samarbejde at skrive et samlet værk i syv bind, der som noget nyt primært skulle illustreres med farvefotos. Det var også nyt, at værket ikke blev redigeret af en biologisk fagmand, men af den naturpolitisk vågne journalist Niels Blædel. Foruden populærvidenskabelig skribentvirksomhed arbejdede Blædel i en periode fast med natur- og miljøstofet på dagbladet Politiken og blev senere redaktør af *Naturens Verden*.

Norden Fugle i Farver er skrevet af 43 forfattere (hvoraf 22 er danske) og er med omkring 2300 sider tekst og illustrationer det indiskutabelt største fugleværk, som hidtil er publiceret i Danmark. Redaktøren havde en beundringsværdig evne til at finde nogle af de største nordiske specialister og få dem til at skrive om deres art eller gruppe. På den anden side var den redaktionelle styring ikke voldsom hård, så der spores stor individuel variation mellem de forskellige bidrag. Gennemgående var både omtalen af arterne og værkets generelle afsnit præget af en mere fyldig beskrivelse af fuglens adfærd, end man tidligere havde set i et dansksproget fugleværk.

Allerede efter da første bind udkom i 1959 skrev Karl-Georg Wingstrand (1959), at det nye værk adskilte sig væsentligt fra tidligere pragtværker om nordiske fugle: "For det første har man tilsigtet at fremstille de forskellige arter sådan, som man mø-

der dem i naturen, og lagt vægt på beskrivelse af fuglens adfærd. For det andet har man, i overensstemmelse med værkets tendens, illustreret værket med farvefotografier af levende fugle i deres naturlige omgivelser."

Som hovedfotograf havde redaktøren valgt den unge Frank Wenzel (tidl. Madsen), som havde fået sine første erfaringer med fuglefotografering hos DOFs daværende formand, skovridner Vagn Holstein (jfr. Holstein 1956). Men det var en kæmpeopgave, redaktionen havde lagt på den unge mands skuldre. I de første tre bind af storværket blev der da også under medarbejderfortegnelsen nævnt de personer, som havde hjulpet hovedfotografen med at finde ynglelokaliteter. Blandt disse kan i bakspejlet identificeres 8-9 sikre ægsamlere, som netop havde bedre øvelse i at finde reder end almindelige fuglekiggere.

Fra og med fjerde bind (som udkom efter 'ægsamleropgøret' i DOFs hovedbestyrelse i 1960-61 (se Sørensen 1961 samt Hald-Mortensen 1999 og kapitlet side 109) var denne fortegnelse over dem, der havde været behjælpelige med at finde reder, fjernet fra værket. Men selv med disse specielle hjælpere så fotografen sig af og til nødsaget til at fotografere fuglene i fangenskab og i meget lidt naturlige omgivelser, noget der også blev påpeget af Wingstrand (1960). Fra tredje bind begyndte redaktøren også i højere grad at supplere med andre fotografers pletsbud, hvilket højnede standarden.

Værkets 7. bind var alene skrevet af Finn Salomonsen og rummede en total og ajourført systematisk oversigt over Nordens fugle (dækkende Grønland, Jan Mayen, Svalbard, Island, Færøerne, Norge, Sverige, Finland og Danmark). Oversigten førte til *Oversigt over Danmarks Fugle* (Salomonsen 1963).

I den sidste (og – vel ved en fejl? – anonyme) anmeldelse af det samlede værk i DOFT (Anon. 1964) blev der udtrykt en generel tilfredshed med det afsluttede storværk: "Nordens fugle i Farver er en nydannelse og skal selvfølgelig bedømmes med hensyntagen til de vanskeligheder, dette medfører. Til værkets positive sider må man regne de smukke farvereproduktioner og den udførlige, skønt noget ujævne beskrivelse af fuglens biologi, som her bliver serveret på en mere letlæst og udtømmende måde end i andre bøger på skandinavisk plan."

Salomonsen & Rudebeck

Overførster O. Fabricius, som jeg havde fornøjelsen af at arbejde nært sammen med i 1960'erne, kunne ikke lide tobindsværket *Danmarks Fugle* af Finn

Salomonsen og Gustav Rudebeck (1961). Han havde været med til at starte DOF i 1906 og kendte den danske fuglelitteratur. Derfor anså han det for sin pligt at abonnere på værket, uanset at han aldrig holdt af Finn Salomonsen. Hans hovedindvending mod værket var især, at den danske tekst var for præget af den svenske oprindelse. Men i hans øjne var teatermaler H. Refns forsats og omslag (med ugler, der bar paraplyer) også et stilbrud, og han var irriteret over, at opdelingen i de to bind ikke havde sikret sammenhæng mellem tekst og tavler. Og når værket, som genbruger titlen fra Kjærbøllings og Schiølers værker, ikke har opnået samme anerkendelse som de to historiske forgængere, skyldes det efter min vurdering, at værket reelt er en underlig kommerciel hybrid.

Blandt de to redaktører var Finn Salomonsen den kendteste. Hans faglige evner og flid medførte, at han i 1943 kunne overtage Hørrings stilling som professionel ornitolog (i mange år landets eneste) på Zoologisk Museum, hvor han var til sin pensionering i 1979 (se kapitlet side 109). Gustav Rudebeck var som svensker især kendt for at være Wingstrands svoger og for at have erhvervet sin doktorgrad på studier over fugletrækket ved Falsterbo.

I sit forord til denne danske version af det svensk-danske produkt skriver Finn Salomonsen med sproglig vellyd og positive associationer blandt andet: "Selve navnet på dette værk, "Danmarks Fugle", der virker så enkelt og selvindlysende, er en ærestitel. Det har været navnet på to tidligere danske fugleværker, som hver for sin tid var en nyskabelse og fik sin betydning for fugleinteressens udvikling her i landet. ... Med nærværende "Danmarks Fugle" træder vi ind i en ny tid. Ornitologiens rivende udvikling i de sidste decennier afspejler sig i dens tekst, og læseren gøres bekendt med et fugleliv, som er præget af vor tid på godt og ondt, en teknikkens tidsalder, hvor naturen bliver fattigere, men hvor mennesket samtidigt bestræber sig på at hjælpe og bevare den. For os, som har medarbejdet ved denne tredje "Danmarks Fugle", er det magtpåliggende at vise, at den ikke blot er den tredje af "alle gode gange tre", men at den også betyder en nydannelse, ikke mindst gennem det nordiske samarbejde, som den repræsenterer."

Værkets tavler gengav brødrene Wrights og B. Hallbergs meget nøjagtige, men også stereotype og lidt forældede farvetavler til Lönbergs *Svenska Fåglar*, der udkom i 1920'erne. Den grundlæggende tekst var udarbejdet i Sverige af Sigfrid Durango, Kjell Engström, Eric Fabricius og Claes Ramel. For oversættelse og omarbejdning til dan-

ske forhold stod Torben Andersen, Anders Holm Joensen, Arne Nørrevang, Ernst Torp Pedersen og Niels Otto Preuss.

Oversættelsen var ikke altid lige vellykket. Således kan man side 249 læse, at trapperne er beslægtede med tykfødderne (undersættelse af det svenske Tjockfot = Triel). Specielt fuglenes adfærd blev mere udførligt beskrevet end i tidligere danske værker, hvilket harmonerede med den udvikling, som var startet med *Vort Lands Dyreliv* og *Nordens fugle i farver*.

Den blandt de zoologistuderende på Københavns Universitet så umådeligt populære professor Karl-Georg Wingstrand (1963) anmeldte i sagtmodige vendinger de første hæfter af værket (med tilhørende grammofonplader) i DOFT. Men nogen afsluttende anmeldelse af det samlede værk har det ikke været muligt at finde.

Set med mine øjne forpassede Finn Salomonsen og hans medarbejdere chancen for at skrive en moderne dansk håndbog om Danmarks fugle, baseret på danske kilder og nationale forhold. I bakspejlet forekommer det at have været et relevant tidspunkt at starte produktionen af en dansk fuglehåndbog i lighed med Glutz von Blotzheims (1962) værk om ynglefuglene i Schweiz.

Danske ynglefugle i fortid og nutid

I mit eget ornitologiske bibliotek er bogen blandt de hyppigt benyttede opslagsbøger, simpelthen fordi den rummer stort set al publiceret viden om danske ynglefugles forekomst her i landet frem til midten af 1960'erne. Og når bogen alene bruges som opslagsværk, bliver dens undertone af selvfølelse og skrækisikkerhed, der var så karakteristisk for Bernt Løppenthin, lidt mindre påtrængende.

Det var Løppenthins håb, at *Danske ynglefugle i fortid og nutid* (Løppenthin 1967) kunne have givet ham en doktorgrad. Men til det formål blev værket ikke godkendt af de to personer, som i deres karriereføreløb var omtrent samtidige med ham, nemlig Knud Paludan og Finn Salomonsen. Løppenthin blev allerede i 1931 som 27-årig læge valgt ind i DOFs hovedbestyrelse, og hans interesse for fugle var så stor, at han i 1934 færdiggjorde sin uddannelse nr 2, nemlig som magister i zoologi. Men både for Bernt Løppenthin og Knud Paludan (sidstnævnte tog nøjagtig de samme to uddannelser, men i omvendt rækkefølge) var det vanskeligt at finde ordentligt lønnet og professionelt arbejde med fugle.

Tommy Dybbro (1970) skrev en grundig anmeldelse af værket i DOFT, hvori han indledte med følgende karakteristik: "Med denne særdeles in-

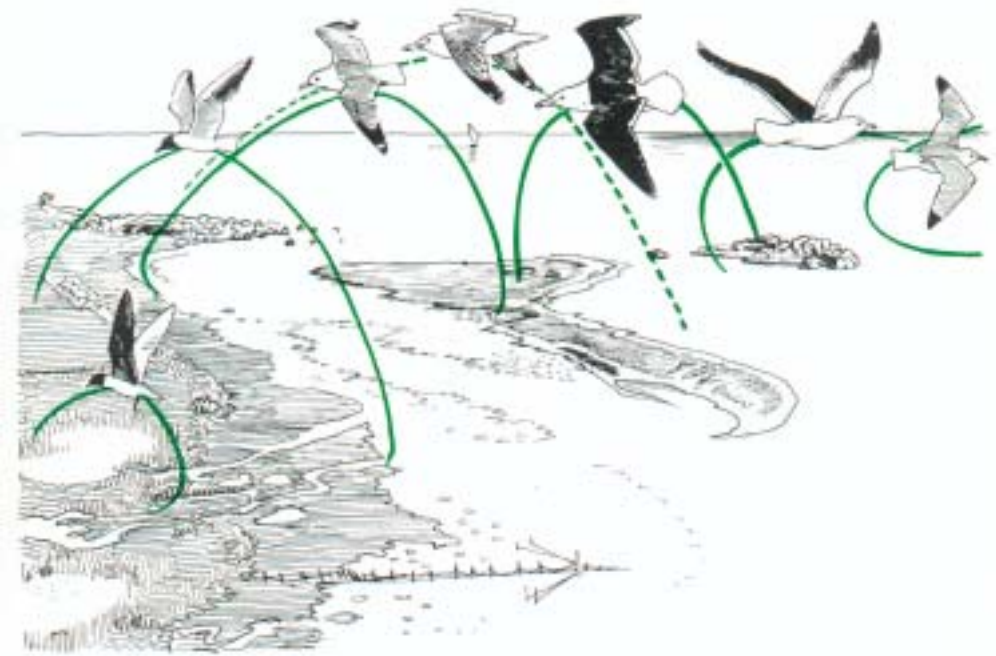

Fig. 4. Illustration af Jon Fjeldså i Meltofte og Fjeldså (1989), der viser henholdsvis Dvärgmågens, Hættemågens, Stormmågens, Sølvmågens, Svartbagens, Sildemågens og Ridens fordeling på foretrukne levesteder i det danske landskab. Netop sådanne oversigtlige illustrationer om især økologiske og adfærdsmæssige emner giver *Fuglene i Danmark* en større bredde end mange tidligere hovedværker om danske fugle.

teressante bog har dansk ornitologi fået et værk i hænde, der med udpræget grundighed belyser fuglenes indvandring, forekomst og livsvilkår i Danmark. Der er ingen tvivl om, at det mange år frem i tiden vil blive bogen, man konsulterer og refererer til, når det drejer sig om danske ynglefugles forhold til nyere og navnlig ældre tid."

Personligt har jeg ofte været betænkelig ved Løppenthins skråsikkerhed, der både i samtale og skrift kunne medføre ret subjektive vurderinger. Faktisk vil jeg snarest rubricere ham som en forsker, der mere arbejdede ud fra en humanistisk end en naturvidenskabelig indfaldsvinkel. Løppenthins store interesse for ynglebologi og fuglelæg fornægter sig heller ikke i værket, hvor det er påfaldende, at arter næsten aldrig omtales som ynglende, men som rugende.

Generelt har Løppenthin i dette værk fokuseret på de skrevne kilder samt sin egen fantasi. Derimod har han efter min vurdering i for ringe grad

haft øje for og indsigt i naturtypernes reelle dynamik, når det f.eks. gælder effekten på vegetationen og dermed fuglefaunaen af f.eks. de tidligere større bestande af store planteædere og forekomsten af større vandstandsvariationer på marint eksponerede forlande samt virkningen af brande. Løppenthin demonstrerer også en begrænset indsigt i det store potentiale af levesteder, som det samlede spektrum af de danske naturtyper siden istiden har tilbudt fuglene. Eksempelvis skønner jeg, at salte strandenge, åbne klitter og stabile højmoser lige siden istiden har tilbudt levesteder for f.eks. Sanglærke og Engpiber. Men disse arter afvises af Løppenthin som danske ynglefugle, før bondekulturerne i henholdsvis tidlig middelalder og i jernalderen havde ryddet tilstrækkelige, åbne arealer. Men jeg er enig med Tommy Dybbro i, at værket er en guldgrube for dem, som ønsker historisk viden om danske ynglefugle – og det skyldes værkets omfattende og næsten komplette opsamling af kilderne.

Danmarks Dyreverden

Samlede værker om Danmarks fauna er i tidens løb udgivet ret få gange. Nogle af værkerne har rummet ret begrænsede omtaler af danske fugle (f.eks. *Danmarks Natur* (1967-1972) og diverse jagtbøger). Men i *Danmarks Dyreverden* (Hvass 1969-1972) fylder fuglene ca 1000 sider og tre bind. Redaktøren Hans Hvass var ikke egentlig ornitolog, men en kendt zoolog og populærvidenskabelig forfatter og anmelder (især af naturvidenskabelig litteratur i *Berlingske Aftenavis* 1934-1971) samt redaktør. Hans betydning som populærvidenskabelig forfatter for Politikens Forlag var så stor, at han angiveligt i en periode fik en buste opstillet ved siden af nobelpristageren Karl Gjellerup.

Bind 6 dækker lommer til og med hønsefugle og er skrevet af Anders Holm Joensen og Knud Paludan. Bind 7 (fra tranefugle til og med skrifefugle) er skrevet af Finn Salomonsen og Poul Hald-Mortensen. Bind 8 med resten af fuglene har bidrag af Poul Hald-Mortensen og Jørgen Rabøl. Værket er åbenbart aldrig blevet anmeldt i DOFT. Værket blev genoptrykt med revideret tekst i 1978.

Fuglene i Danmark

Det er mit gæt, at dette værk – i fortsat reviderede udgaver – vil være det foretrukne opslags- og referenceværk om danske fugle i mange år endnu. Det er det seneste storværk om danske fugle og forsøger på en moderne måde at fungere som den håndbog, der giver baggrundsviden til fugleinteresserede på alle niveauer (se kapitlet side 294). Et stort antal danske ornitologer har bidraget til værket, som blev redigeret af Hans Meltofte og Jon Fjeldså (1989, med ny udgave 2002), og som opnåede den vel mest massive omtale i dagspressen, som nogen dansk fuglebog har fået – 32 spaltete tekst og billeder (Fig. 4).

De to redaktører er begge medlemmer af DOFs hovedbestyrelse, men har ellers en vidt forskellig baggrund. Hans Meltofte er autodidakt ornitolog, som med stor faglig flid og disciplin har erhvervet den naturvidenskabelige doktorgrad for sine studier over vadefuglenes træk her i landet, men desuden har han lagt et stort arbejde i udforskningen af fuglelivet i Nordøstgrønland. Dertil kommer Meltoftes store naturpolitiske engagement, som han med flair for signalerne i sin samtid især har udfoldet i DOFs hovedbestyrelse og fredningsudvalg samt WWF's og Friluftsrådets bestyrelser. Jon Fjeldså, som oprindeligt er norsk, tilkæmpede sig i begyndelsen af 1970'erne blandt flere internationale ansøgere afdøde Helge Volsøes stilling på Zoologisk Mu-

seum. Ved Finn Salomonsens pensionering i 1979 var Fjeldså den nærliggende arvtager til posten som leder af fugleafdelingen. Her har Jon Fjeldså med sit multitalent for både kunstnerisk udfoldelse og engageret forskning, ikke mindst i biodiversitet, med tiden opnået en fremtrædende international position.

Benny Génsbøl (1990) anmeldte værket i DOFT: "Værket indledes med nogle generelle kapitler (25 sider) om fuglene i de danske landskaber, om menneskets påvirkning af naturen, om fuglejagten, om beskyttelse af levestederne og om fugleundersøgelser. Det er ikke megen plads til så omfattende emner, men forfatterne kommer pænt rundt om dem – med størst originalitet i afsnittet om påvirkning af naturen og jagten. Sidstnævnte forbigår selvfølgelig ikke fortidens mange synder, men afbalancerer fint til nutiden og det naturlige interessefællesskab der *også* er jægere og ornitologer imellem."

Benny Génsbøl, der jo selv var en erfaren fuglefotograf og bogproducent, var imponeret over værkets illustrationer, idet han i anmeldelsen skriver: "Et moderne værk om fugle håber man at finde overdådigt illustreret. De forventninger bliver uden forbehold opfyldt i *Fuglene i Danmark*. Her er det ene billede flottere/smukkere/mere imponerende end det andet. Fotos i farve og sort-hvid af en lang række fotografer (96 i alt), smukke akvareller af Jens Gregersen, levende og illustrative tegninger af Jon Fjeldså. Det er dejlig oplevelse alene at blade i "Fuglene i Danmark."

Génsbøl slutter sin anmeldelse af med en meget positiv hyldest til det nye værk: "Når en anmelders kritiske blik hviler på et bogværk, kan forbehold og ophævelser give et utilsigtet negativt indtryk. Er det tilfældet skal det øjeblikkeligt dementeres. Når man ser bort fra, at "Fuglene i Danmark" ikke konsekvent kan bruges som håndbog, fremstår det som et flot værk, spækket med spændende oplysninger og smukke illustrationer. På mange måder er det en fin status over vor nuværende viden om fuglelivet i Danmark, skrevet enkelt og let forståeligt. Det fortjener bestemt at blive klemt ind på boghylden mellem tidens mange field-guides."

I udgaven fra 2002 er både tekst og billedudvalg blevet opdateret og stærkt revideret.

Lokalfaunaerne

Nogle af de ældste ornitologiske beretninger her fra landet er beskrivelser af fuglelivet i en bestemt egn, hvor den pågældende forfatter havde opholdt sig så længe, at han havde fået et dækkende billede af den stedlige fuglefauna. Traditionen med disse

lokalfaunaer blomstrede op i slutningen af 1800-tallet og i første halvdel af 1900-tallet og er fortsat op i nyere tid.

Blandt de mere bemærkelsesværdige og lyriske bidrag er den purunge Halfdan Langes beskrivelse fra Ribes omegn (Lange 1919). Den lille og smukke bog, der blev udgivet med Peter Skovgaards hjælp, fik velmente ord med på vejen af læge S.M. Saxtorph (1920), hvor han bl.a. skrev: "Om denne gælder vel, at der baade er meget godt og en Del mindre godt at sige om den. Man glædes over Forf.'s umiddelbare Naturbegejstring, der mange steder i Bogen giver sig smukke Udtryk, selv om han ogsaa nu og da henrives til Betragtninger, der, selv om de er sande og nok saa smukke, ikke hører hjemme i et ornithologisk Arbejde; jeg tænker f.eks. paa de religiøse Betragtninger pag. 22." Personligt vil jeg altid huske teologen Halfdan Lange for, at han gennem 15 år minutøst registrerede 2800 lærkesanges længe og tidsmæssige placering (Lange 1951).

Beskrivelsen af *Fuglelivet ved Nakkebøllefjord*, som O. Helms gav efter en 10-årig periode som læge ved Nakkebølle Sanatoriet hører også til blandt de mest originale og indlevelseseftersige lokalfaunaer (Helms 1918-1919; se også kapitlet side 109).

En særlig type af fuglebøger udgør de populærvidenskabelige og illustrerede bøger om fuglene og naturen i bestemte egne af landet. Et virkeligt gennembrud fik denne genre med fire malende beskrivelser af fuglelivet på henholdsvis Nordre Rønner (Rasmussen 1932), Vest Stadil Fjord (Bjerg-Thomsen 1933) og på Jordsand i Vadehavet (Christiansen 1934) samt på Saltholm i Øresund (Svendsen 1935) på næsten samme tid i 1930'erne. Denne type bøger, som er fortsat op i nyeste tid – f.eks. om fuglene i Sønderjylland (Nielsen et al. 1986) og Skagen (Bertel 1994) – vil jeg snarere blandt fuglebøger rubricere under egnsbeskrivelser.

Hvis man i et hierarkisk system forsøger at rubricere de forskellige grader af ornitologisk dybelse, så repræsenterer lokalfaunaerne vel et af de mere grundlæggende trin (Hald-Mortensen 1976). I det følgende skal særskilt omtales tre vidt forskellige, men også hver for sig typiske eksempler på lokalfaunaer, som rummer betydelige mængder viden om fuglene og landskaberne.

Thylands Fugle

Forfatteren P.V. Heiberg, der var læge i Thisted i årene 1869-1879, beskrev nogle år senere som stiftsfysikus i Viborg sine oplevelser fra Thy (Heiberg 1886). Fra det dengang totalt åbne landskab, hvorfra skoven stort set var blevet ryddet som følge

af overdreven hugst og overgræsning allerede før bronzealder, og hvor plantede træer endnu kun groede en håndfuld steder, samt hvor de store søer (som Sjørring Sø og Sperring Sø) endnu ikke var udtørrede, beretter Heiberg om en fugleverden, der var overordentlig meget forskellig fra den aktuelle i dag.

Dengang fandtes der i Thy kun to par ynglende Krager og f.eks. ingen ynglende Musvåger, Spurvehøge, Store Flagspætter, Skovskader, Blåmejser, Sortmejser, Sumpmejser, Topmejser, Spætmejser, Solsorte, Misteldrosseler, Løvsangere, Jernspurve, Grønirsker, Stillitser eller Gulspurve. Til gengæld var Sanglærken den hyppigste ynglefugl i landsdelen, hvor også Almindelig Ryle "yngler næsten overalt." Tilsvarende ynglende Rødben "yderst almindeligt på alle sumpede steder", og Hjejle "yderst almindeligt på de store lyngsletter mellem klitterne." Ligeledes var Gul Vipstjert "ganske overordentlig hyppig og yngler næsten overalt", Tornirisk ynglende "i stort antal" og Gråspurven var "yderst almindelig." Heiberg formodede også, at den Store Regnspove og Høgesangeren på det tidspunkt ynglende i Thy. Det sidste virker vel ikke helt usandsynligt, når Heiberg også skriver, at den Rødryggede Tornskade "yngler i Thy overalt, hvor der findes passende lokaliteter."

Heiberg indledte i 1886 sin beskrivelse med at berette om den mistrøstige udvikling, der var på vej, efter at han havde forladt Thy: "Nu bruser Toget hen over Landet, Søerne udtørres og forvandles til Enge, Kærene og Hederne opdyrkes og forvandles til Agerland, Bolig rejser sig ved Bolig, og med den fremadskridende Kultur trænges de vilde Fugle mere og mere bort til andre afsides liggende Egne."

Under sit ophold i Thy var Heiberg af indenrigsministeren fritaget for fredningsbestemmelserne, så han kunne "anstille iagttagelser til alle tider af året." Dispensationen kunne bl.a. muliggøre nedlæggelsen af den formentlig sidste urhøne i Thy (Hjardemål Klit) i 1877, uanset at urhøne i 1871 var blevet fredet på landsplan!

Efter Heibergs død i 1919 beskrev nekrologen bl.a. betydningen af hans lokalfauna med følgende ord: "Stor Betydning fik denne Heibergs Bog ved at være et værdigt Eksempel til Efterfølgelse for Fuglekendere i andre Egne af Landet, og i de følgende Aar saa en Række af Lokalfaunaer Dagens Lys" (Christiansen 1921).

Fuglelivet på Einsidelsborg Gods

Vagn Holstein skrev denne lokale beretning efter de første fire år som skovrider på Einsidelsborg

Gods (af en senere ejer omdøbt til Egebjerggård) (Holstein 1926). Artiklen viser, at han dagligt både havde øjnene med sig og gjorde nøjagtige notater om sine mange fugleiagttagelser. Det er blandt meget andet bemærkelsesværdigt, at han i disse år regnede med, at der alene på godset areal (1700 ha, hvoraf 230 ha skov og ca 800 ha agerjord) fandtes 400-600 par ynglende Viber. Gennemgående er beretningen fyldt med en mængde detaljer om de iagttagne arters fænologi, adfærd og fødevalg. Ligeledes beskriver han, der er til stede overalt, hvordan Gråenderne i oldenår i mørke foretager fourageringstræk til skovbunden under sammenhængende bevoksninger af gamle ege, hvor de i mørket med lethed passerer igennem kronetaget.

Selv om Vagn Holstein fortsat var på Einsidelsborg Gods indtil 1929 (altså syv år i alt), så er det symptomatisk for hans metodiske arbejdsform, at han allerede efter fire år offentliggør sin lokalfauna. Han havde nemlig planer om at fokusere på andre ting, hvilket fremgår af publikationerne *Fiskehejren* (Holstein 1927) og *Strandengens Fugle* (Holstein 1935).

Da Holstein senere i 1929-59 var skovrider på Jægerspris Gods, fortsatte han på samme vågne og nøjagtige måde at gøre notater om den omgivende fugleverden. Det førte til, at han fra perioden 1929-1952 skrev en tilsvarende lokalfauna fra Jægerspris (Holstein 1953, 1954). Disse lokalberetninger fra Holsteins hånd afspejler forfatterens ypperlige evner og tålmodighed som naturiagttagere, evner som også blev anvendt i hans mange monografier (se nedenfor og kapitlet side 109).

Fugle på Lolland-Falster

Slotsvægteren på Krenkerup Gods på Lolland var en legende, endnu mens han levede. For alle os, der oplevede Lindhardt Hansen i mange sammenhænge, illustrerede han desuden et eksempel på, hvad beslutsomhed, flid og engagement kan føre til af resultater. At han så også besad en vis pirrelighed og rethaveriskhed, kunne man let bære over med. Hvad det aktuelle bidrag angår, kan interessererede selv finde den pågældende årgang af DOFT frem og glæde sig over de omfattende registreringer, som Lindhardt Hansen gennemførte på 'Sydhavsøerne' (Hansen 1962).

Hvor Vagn Holstein havde det vågne blik for fuglenes adfærd og levevis, så var Lindhardt Hansen mere optaget af fuglenes antals- og tidsmæssige forekomst. Lindhardt Hansen havde eksempelvis gennem 20 år omhyggeligt registreret den lokale førsteankomst for både Havesanger, Munk, Tornesanger, Gærdesanger, Gulbug, Gransanger,

Løvsanger og Skovsanger. Tilsvarende publicerede han i sin lokalfauna en fortegnelse over i hvilke måneder af året henholdsvis Natugle (i alt 193), Slørugle (149), Skovhornugle (145) og Mosehornugle (67) var sendt til udstopning hos landsdelens konservatorer.

Monografier

I Storbritannien har forlaget Collins produceret en *New Naturalist*-serie med en lang række fremragende monografier. Tilsvarende har den østtyske serie *Die Neue Brehm-Bücherei* i tidens løb produceret langt over hundrede fuglemonografier.

Selv når man tager hensyn til landenes indbyggertal, er der nok færre monografier i den danske fuglelitteratur end i den engelske og tyske. Blandt tidlige danske monografier bør nævnes Henning Weis' (1923) bog om kærhøge. Det prægtigt illustrerede værk er et smukt minde, som blev udgivet af Poul Jespersen og Åge Vedel Tåning med støtte fra Carlsbergfondet umiddelbart efter, at den begavede forsker og naturfotograf som ganske ung døde af tuberkulose.

Den mest imponerende danske produktion af artsmonografier er foretaget af en enkelt person, nemlig Vagn Holstein, som foruden den stemningsfulde bog om Fiskehejren (Holstein 1927) også skrev sine berømte og arbejdskrævende monografier om Duehøgen (Holstein 1942), der gav ham en dokortitel, Hvepsevågen (Holstein 1944), Spurvehøgen (Holstein 1950) og Musvågen (Holstein 1956). Sidstnævnte værk tilegnede han – som på det tidspunkt også var DOFs formand – Dansk Ornitologisk Forening i anledning af 50-års jubilæet (se også kapitlet side 109).

Visse danske fuglearter har fået mere end én monografi. Den Hvide Stork er således beskrevet i mindst seks forskellige bøger (Mortensen 1924, Skovgaard 1934, Lange 1940, Rosendahl 1974, Dybbro 1979, Skov 2003).

I rækken af danske monografier vil jeg særsikkert omtale tre, der udkom med ca 20 års mellemrum, og som indbyrdes er ret forskellige. Forinden skal det dog påpeges, at forlaget Skarv i en periode udgav en række letlæste og velillustrerede monografier (f.eks. Andersen-Harild 1978, Asbirk 1979, Dybbro 1979, Hansen 1979, Hansen 1980), der indholdsmæssigt lå på et højere niveau end så mange andre hæftede bøger om danske fuglearter.

Den Sorte Stork

Dette ret uanselige værk på 56 sider (Skovgaard 1920) kunne vel teoretisk set have været trykt som en artikel i DOFT. Men det lå ikke til Peter

Fig. 5. Forsiden af Peter Skovgaards monografi om *Den Sorte Stork særlig i Danmark* var med sin jugendinspirerede stil typisk for sin tid.

Skovgaards holdning og stil. Han ville udgive sin egen bog, rigeligt forsynet med store gengivelser af egne fotografier samt en egenhændigt tegnet forside i jugend-stil (Fig. 5). Værket blev udgivet samme år, som Peter Skovgaard som leder af Dansk Ornitologisk Central i Viborg startede sin tidsskriftsserie *Danske Fugle* (se kapitlet side 188).

Hans omstændelige sprogbrug med lange sætninger er i sig selv en oplevelse. Til illustrering heraf skal her citeres de to første sætninger af Peter Skovgaards forord til værket: "Det er vanskeligt om en så sjælden fugl som den sorte stork at få så mange data som ønskeligt til belysning af alle de forskellige foreteelser, som en fugls liv udviser.

Når jeg drister mig til, på det jeg har samlet i forbindelse med, hvad der findes opbevaret i litteraturen at søge at bygge et fuldstændigt billede af den sorte storks liv og færden her i landet, er det dels for at dette kan gøres, mens vi endnu har den ynglende her, og dels for at de, som sidder inde med supplerende kendskab eller data af en eller anden art om den, kan få lejlighed til på de pågældende punkter at understøtte, udfylde eller imødegå mine udtalelser og give deres bidrag til kendskaben, og endelig i erkendelse af, at det næppe inden for en rimelig tid vil lykkes mere end stykkevis at underbygge påstandene væsentligt uden gennembejring af de få par, vi endnu har, hvilket næppe ville være til gavn for disse."

Ikke mindst angsten for ægsamlere får angiveligt Peter Skovgaard til i værket oversigter at beskrive de sidste aktive ynglesteder med hemmelige koder.

Vedel Tåning (1920) anmeldte værket i DOFT og skrev blandt andet: "Hver side i bogen fortæller om det beundringsværdigt store arbejde, forfatteren har lagt i denne opgave. Det vil således sikkert forbavse de fleste, at forfatteren har kunnet besøge et ret stort antal ynglende par, idet han opgiver 15 par som ynglende i Jylland (dette er dog kun 1/10 af de ynglesteder, som kendes her fra landet efter ca. 1850). ... Endnu mere end teksten vidner de mange gengivelser af fotografier om det ihærdige arbejde, forfatteren med sikkert blik for arbejdets ejendommeligheder har sat ind på løsningen af den opgave, han har stillet sig. At vise os den sorte storks intime liv, fra ankomst til bortrejse, fra æg til voksen. Med størstedelen af fotografierne har forfatteren opnået det ypperlige. Derfor er det at beklage, at den foreliggende reproduktion ikke står på højde med den gengivelse, fotografierne havde fortjent, og som i vor tid med rette kan kræves (sml. Reproduktionen i f.eks. Bengt Bergs senere arbejder). Men trods dette har kunstmaler Skovgaard med det foreliggende arbejde beriget vor ornithologiske litteratur med et arbejde af blivende værdi om en af Danmarks uddøende fuglearter."

Det er i øvrigt påfaldende, at bogens udbredelseskort viser, at den Sorte Stork – inden den for alvor tog af i antal som følge af direkte forfølgelse og ødelæggelse af yngle- og fourageringsområder – her i landet især forekom i de gamle jyske skovegne med vådområder og vandløb inden for fourageringsafstand. Tyske erfaringer viser, at arten under sin aktuelle bestandstilvækst sydfra i disse år ofte etablerer sig i nøjagtig de samme yngleområder som for hundrede år siden, hvis ellers blot levestederne tilnærmelsesvis er bevarede eller genskabt. Så med den naturgenopretningsbølge, der nu endelig er kommet i gang i de danske skove, er der måske atter håb for den Sorte Stork.

Urfuglen

Kaj Westerskov var kun 24 år gammel, da han publicerede denne smukke bog om Urfuglen. Ni år efter udgivelsen flyttede han med sin familie til New Zealand, hvor han boede til sin død i 2003 (se også kapitlet side 265).

Det var Finn Salomonsen (1943), som i DOFT anmeldte bogen positivt, men med nogle kritiske undertoner, hvori man fornemmer akademikerens distance til den skovfogeduddannede Westerskov. Salomonsen skrev til sidst: "Desværre skæm-

mes Westerskovs bog af en overflødig bredde, en mængde gentagelser og selvfølgeligheder, endeløse citater og ret ligegyldig fyldekalk. Og hvorfor er billederne af de udstoppede fugle så poesiforladte, fotograferede op mod en mur? Disse indvendinger forringer dog ikke det gode indtryk, man får af bogen. Trods bredden er den velskrevet og underholdende. En enkelt dyrearts livsforhold er her belyst mere indgående end i noget andet dansk værk. Jagtfonden har bidraget til udgivelsen, og med god grund, for bogen henvender sig til alle naturvenner og jægere og bringer bud om en rigtig vild fugl, i modsætning til jægernes foretrukne, halvtamme fasan, surrogatfuglen, som Westerskov meget træffende kalder den. Desværre skuffes man ved, at Westerskov i bogens slutning foreslår vildtpleje og udsætning af urfuglen. Så bliver jo også denne art en surrogatfugl!"

Bogen beskrev også forskellige forsøg på udsætninger af Urfugl, især i de østlige egne af landet. Således fremgår det, at der som følge af udsætninger levede en urfuglebestand i Tisvilde-området mellem 1829 og 1860'erne. Tilsvarende medførte en udsætning i 1885 en bestand i området frem til 1905.

Westerskovs monografi beretter ellers om al den danske viden om Urfuglen, samt at forårsbestanden af den i Jylland udbredte art da var på omkring 2400 individer. Fra senere undersøgelser (Degn 1978, Jepsen 1989) ved vi, at denne bestand omkring 1980 var reduceret til ca 50 individer. Kun en omfattende hedepleje m.m. forøgede herefter lokalbestanden på Ulborg Statsskovdistrikt (omkring Vind Hede).

Men da statsskovdistriktet opgav den intensiverede indsats, og både distriktet og Skov- og Naturstyrelsen centralt i 1991 var afvisende over for en egentlig lokal og ikke særligt kostbar naturforvaltningsplan (udarbejdet af Hald-Mortensen og Uhd Jepsen) til fordel for Urfuglen, forsvandt arten til sidst også der, hvor man formentlig havde den største potentielle mulighed for at fastholde en bestand. Urfuglen uddøde i al stilhed i Danmark omkring 2001.

Skarvens Kyster

Denne intense og originale beretning af Jens Gregersen (1982) om Skarvens levevis og livsbetingelser i vor moderne verden, er samtidig en meget smuk bog, overdådigt spækket med forfatterens mange stregtegninger og akvareller. Forfatteren, der er uddannet reklametegner, har nu i snart 30 år boet på øen Vørsø, hvor han vel mere end nogen anden nulevende europæer har levet i

nær kontakt med Skarven. Bogen gengiver med stor spontanitet et bredt spektrum af forfatterens indtryk og data fra Skarvens verden. Bogen blev udgivet kun få år efter, at Jens Gregersen var kommet til Herluf Wingses "fristed for naturligt danske planter og dyr – også de såkaldt skadelige."

Jon Fjeldså (1983) skrev til sidst i sin anmeldelse: "Skarvens Kyster afsluttes med en indigneret bemærkning om, hvor forsvindende få af os vesterlandske mennesker, der overhovedet lægger mærke til noget i naturen. Lad mig håbe, at bogen kan åbne nogle flere øjne, både for skønheden i naturen, og for, at der findes en alternativ tankegang til den evindeligt rationelle og økonomiske. Bogen bør købes af alle naturelskere og helst også af dem, som vil beherske naturen og vende den til egen fordel."

Når jeg fremhæver dette værk, skyldes det dels bogens originalitet og engagement, dels at netop Skarvens voldsomt forbedrede status i løbet af 1900-tallet i Danmark (hvor den indtil 1938 var totalt udryddet som ynglefugl, mens der ved århundredets udgang var ca 40000 par) viser, hvordan naturen kan manifestere potentialer, der overskygger vores vildeste fantasi. Tidligere miljøminister Svend Auken har da også flere gange beskrevet netop Skarvens genkomst i slutningen af 1900-tallet som et af de mest spektakulære eksempler på naturens evne til at kunne regenerere sig selv efter vi menneskers hårdhændede forvaltning.

Efterskrift

Når man kaster blikket tilbage over alle de danske fuglebøger, så repræsenterer de en næsten uoverskuelig mængde. Men to redskaber giver tilsammen forudsætning for et vist overblik over dette kaos af publikationer.

Det første af disse redskaber er Schiølers første bind af *Danmarks Fugle*, som refererer alle væsentlige danske fuglepublikationer op til og med 1923.

Det andet redskab er *Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift*. Med få undtagelser har foreningen med anmeldelser i DOFT opfanget alle væsentlige publikationer om danske fugle gennem de sidste 100 år. Det er en stor hjælp til at skaffe sig et overblik, som det ellers ville være overordentlig arbejdskrævende og bekostelig at tilvejebringe for en så lang periode.

Kort efter DOFs 75 års jubilæum udgav DOF Anders Pape Møllers ornitologiske bibliografi (Møller 1981), der er en nyttig guide til den danske fuglelitteratur. DOF har desuden siden foreningens start produceret eller medvirket til aktuelle

fortegnelser over landets samlede fuglefauna. De to første blev publiceret som artikler i DOFT (Winge 1906, Schiøler 1927), men de senere lister er i bogform (Løppenthin 1946, Salomonsen 1963, Dybbro 1978, Olsen 2002). En undtagelse danner dog de rettelser og tilføjelser til Løppenthins liste, som blev trykt i DOFT i anledning af foreningens 50 års jubilæum i 1956 (Løppenthin 1956).

Hvis jeg efter denne korte, historiske gennemgang skal forsøge at anskue de danske ornitologiske værker i et aktuelt og internationalt perspektiv, så antager jeg, at vi står ved overgangen til en ny epoke.

Det bliver stadigvæk vanskeligere at producere rigtig grundige hovedværker og håndbøger om fugle på dansk, og også internationalt. Det modvirkes både af den eksplosive vækst i vores viden og af den tekniske udvikling, der tilbyder alternative – billigere og mere smidige – muligheder. Storværkerne *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* (Glutz von Blotzheim et al. 1966-1997) og *Birds of the Western Palearctic* (Cramp et al. 1977-1994) er udkommet på cd-rom'er, der foruden den oprindelige tekst rummer både lydoptagelser og videoklip. Tilsvarende vil den endnu ikke afskuttede *Handbook of the Birds of the World* (del Hoyo et al. 1992-2005) givetvis også engang komme i en elektronisk udgave.

Eftersom hverken naturen eller dens fugle respekterer nationale grænser, finder jeg det da også meget positivt og perspektivrigt, at vi fugleinteresserede danskere efterhånden med stor selvfølgelighed tilegner os internationale hovedværker og involverer os i fuglenes vilkår uden for Danmark. Imidlertid må vi aldrig glemme, at det forbliver vores ansvar at sikre fuglene bedre livsbetingelser vores eget land. Efter min vurdering må vi i de grønne organisationer arbejde for fundamentale ændringer i danskernes livsstil og holdninger, hvis naturen og den danske fugleverden skal få det væsentligt bedre. Også i dette målrettede arbejde skal vi tænke internationalt, men argumenterne og eksemplerne skal fortsat især være danske. Så en bevidst ornitologisk litteratur på dansk vil fortsat have en meget stor betydning i kampen om den danske natur.

Referencer

- Andersen-Harild, P. 1978: Knopsvanen. – Skarv Naturforlag. København.
 Anker, J. 1936: Kjærbøllings Fugleværk. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 30: 5-16.
 Anon. 1964: Nordens fugle i farver. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 58: 195-196 (anmeldelse).

- Asbirk, S. 1979: Tejsten. – Skarv Naturforlag, København.
- Bertel, B. 1994: Fugle over Skagen. – European Faunistic Press, Jyllinge.
- Bjerg-Thomsen, J. 1933: Fugle fra Fjorden. – Nordisk Forlag, København.
- Blicher, S.S. 1914: Trækfuglene. – Nordisk Forlag, København.
- Blædel, N. (red.) 1958-1963: Nordens fugle i farver, bind 1-7. – Einar Munksgaard, København.
- Brünnich, M.T. 1764: M.Th. Brünnichii Ornithologia Borealis, Sistens Collectionem Avium Ex Omnibus Imperio Danico Subjectis, Provinciis Insulisque Borealibus Hafniae Factam, Cum Discriptionibus Novarum, Nominibus Inciolarum, Locis Natalium Et Icone. – Imprimatur, I.C. Kall. Hafniae.
- Bræstrup, F.W., G. Thorsen & C. Wesenberg-Lund 1949-1950: Vort lands dyreliv. – Nordisk Forlag, København.
- Bræstrup, F.W. 1953: Fuglenes verden. – Hans Reitzels Forlag, København.
- Brøndegaard, V.J. 1985: Folk og fauna 2. Fugle. – Rosenkilde og Bagger, København.
- Christensen, R. 1911: Billeder af Dansk Fugleliv fotograferet i Naturen I. – G.E.C. Gads Forlag, København.
- Christiansen, J.C.E. 1921: P.W. Heiberg. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 15: 97-98 (nekrolog).
- Christiansen, A. 1934: Fugleriget i Vesterhavet. – Gads Forlag, København.
- Cramp, S., C. Perrins & K.E.L. Simmons (red.) 1977-1994: The birds of the western Palearctic. 9 Volumes. – Oxford University Press, Oxford.
- Collin, J. 1875-1877: Skandinaviens Fugle med særlig hensyn til Danmark og de nordlige Bilande. N. Kjørbølling, 2, fuldstændig omarbejdede udgave. – Fr. Wøldikes Forlag, København.
- Collin, J. 1877: Ornitologiske bidrag til Danmarks fauna. Udgivet som supplement til "Skandinaviens Fugle." – L.A. Jørgensens Forlag, København.
- Collin, J. 1888: Bidrag til Kundskaben om Danmarks Fuglefauna. Udgivet som 2det Supplement til "Skandinaviens Fugle." – Gyldendalske Boghandels Forlag, København.
- Collin, J. 1895: Faunistiske og biologiske Meddelelser om danske Fugle. Udgivet som 3die Supplement til "Skandinaviens Fugle." – Gyldendalske Boghandels Forlag, København.
- Degn, H.J. 1978: Bestandsændringer hos urfugl (*Lyrurus tetrix*) i Danmark op til 1978. – Danske Vildtundersøgelser 31: 1-24.
- del Hoyo, J., D. Christie, A. Elliott & J. Sargatal (red.) 1992-2005: Handbook of the birds of the world. Vol. 1-10. – Lynx Edicions, Barcelona.
- Dybbro, T. 1970: Danske ynglefugle i fortid og nutid. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 64: 202-204 (anmeldelse).
- Dybbro, T. 1978: Oversigt over Danmarks fugle 1978. – Dansk Ornithologisk Forening, København.
- Dybbro, T. 1979: Storken. – Skarv Naturforlag, København.
- Ferdinand, L. 1980: Fuglene i landskabet. – Dansk Ornithologisk Forening.
- Fjeldså, J. 1983: Skarvens Kyster. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 77: 69-70 (anmeldelse).
- Génsbøl, B. 1990: Fuglene i Danmark. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 84: 77-78 (anmeldelse).
- Glutz von Blotzheim, U. (red.) 1962: Die Brutvögel der Schweiz. – Aargauer Tageblatt, Aargau.
- Glutz von Blotzheim, U., K.M. Bauer & E. Bezzel (red.) 1966-1997: Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 1-14. – Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Gregersen, G. 1982: Skarvens Kyster. – Forlaget Bygd, Esbjerg.
- Hald-Mortensen, P. 1971: Belyser gamle stednavne Ravnens og Kragens biologi. – Feltornithologen 13: 142-145.
- Hald-Mortensen, P. 1976: Nogle tanker om fugleinteresserne i dag. – Feltornithologen 18: 3-6.
- Hald-Mortensen, P. 1999: Ægroværne. – Fugle og Natur 19(4): 10-11.
- Hansen, K. 1979: Sølvmågen. – Skarv Naturforlag, København.
- Hansen, K. 1980: Skarven. – Skarv Naturforlag, København.
- Hansen, K. 2003: Der er et yndigt land. Status over Danmarks Natur. – Gads Forlag, København.
- Hansen, L. 1962: Fugle på Lolland-Falster. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 56: 1-32, 97-226.
- Heiberg, P.V. 1886: Thylands Fugle. – Adolf Jacobsens Forlag, Viborg.
- Heilmann, G. & A.L.V. Manniche 1926-1930: Danmarks Fugle, bind 1-3. – Nordisk Forlag, København.
- Helms, O. 1918-1919: Fuglene ved Nakkebøllefjord. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 12: 77-156, 13: 1-32, 93-206.
- Helms, O. 1920: Fugle I. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 14: 86-87 (anmeldelse).
- Helms, O. 1926: Fugle II. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 20: 152 (anmeldelse).
- Helms, O., 1928: Frederik Faber. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 22: 33-49 (nekrolog).
- Helms, O. 1934: Fugle III. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 28: 75-76 (anmeldelse).
- Holstein, V. 1926: Fuglelivet på Einsidelsborg Gods. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 20: 33-148.
- Holstein, V. 1953: Fuglelivet på Jægerspris Gods. Iagttagelser fra 1929 til 1952. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 47: 179-213, 225-245.
- Holstein, V. 1954: Fuglelivet på Jægerspris Gods. Iagttagelser fra 1929 til 1952. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 48: 1-31.
- Holstein, V. 1927: Fiskehejren. – Gads Forlag, København.
- Holstein, V. 1935: Strandengens Fugle. – Nordisk Forlag, København.
- Holstein, V. 1942: Duehøgen. – Hirschsprungs Forlag, København.
- Holstein, V. 1944: Hvepsevaagen. – Hirschsprungs Forlag, København.
- Holstein, V. 1950: Spurvehøgen. – Hirschsprungs Forlag, København.
- Holstein, V. 1956: Musvaagen. – H. Hirschsprungs Forlag, København.
- Hvass, H. (red.) 1969-72: Danmarks Dyreverden. – Rosenkilde og Bagger, København.
- Hørring, R. 1919, 1926, 1934: Fugle I-III. – Danmarks Fauna 23, 30, 39, Gads Forlag, København.
- Jepsen, P.U. 1989: Urfuglens (*Lyrurus tetrix*) status i Danmark 1989. – Vildtreservatkontoret, Miljøministeriets Vildtforvaltning.
- Jepsen, P. 1925: Danmarks Fugle, Bind I. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 19: 69-72 (anmeldelse).

- Jespersen, P. & Å. V. Tåning, 1950: Studies in Bird Migration being the Collected Papers of H. Chr. C. Mortensen, 1856-1921. – Munksgaard, Copenhagen.
- Kjærbølling, N. 1851: Ornithologia Danica. Danmarks Fugle I. 304 Afbildninger af Gamle Hanner. Med Særskilt Text af N. Kjærbølling. – Kjøbenhavn.
- Kjærbølling, N. 1852: Danmarks Fugle. – Kjøbenhavn.
- Lange, H., 1919: Fugleliv i Ribes Omegn. – Backhausens Bogtrykkeri, Viborg.
- Lange, H. 1940: Storkens alder og yngleforhold i Danmark. – P. Haase og Søns Forlag, København.
- Lange, H. 1951: Om sangens længde hos Sanglærken (*Alauda arvensis* L.). – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 45: 34-43.
- la Cour, T. 1944: Fuglene i dansk Digtning. – Nyt Nordisk Forlag, København.
- la Cour, T. 1966: Fuglene skildret af danske forfattere. – Spektrum, København.
- Lieberkind, I. 1937-1939: Dyrenes Verden. Bind 1-12. – Standard Forlaget, København. (2. oplag: 1940-1942; 2. udgave: 1960-1972).
- Lorenzen, P. 1960: Wilde fugle i sagn og tro. – Gads Forlag, København.
- Løppenthin, B. 1946: Fortegnelse over Danmarks Fugle. – København.
- Løppenthin, B. 1956: Rettelser og tilføjelser til Bernt Løppenthin: Fortegnelse over Danmarks Fugle. Udgivet af Dansk Ornithologisk Forening. København 1946. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 50: 234-245.
- Løppenthin, B. 1967: Danske ynglefugle i fortid og nutid. – Odense Universitetsforlag.
- Manniche, A.L.V. 1910: Nordøstgrønlands Fugle. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 5: 1-114.
- Manniche, A.L.V. 1935: Danmarks Pattedyr. – Gyldendal, København.
- Meltofte, H. & J. Fjeldså (red.) 1989: Fuglene i Danmark. – Gyldendal, København.
- Mortensen, H.C.C. 1929 (ved Tage Heft): Storkens Liv efter Optegnelser og Fotografier. – Dansk Forlag, København.
- Møller, A.P. 1981: Dansk Ornithologisk Bibliografi. – Dansk Ornithologisk Forening, København.
- Nielsen, K., J. Tofft, K.S. Winther & G. Fahlberg 1986: Sønderjyllands Fugleliv. – Forlaget Fulica, Aabenraa.
- Nørregård-Nielsen, H.E. & I. From 1998: Fuglefri 1 & 2. – Kunstcentret Silkeborg Bad, Silkeborg.
- Olsen, K.M. 2002: Danmarks Fugle. – Dansk Ornithologisk Forening, København.
- Olsen, R.J. 1927: Danmarks Fugleliv. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 21: 109 (anmeldelse).
- Porsmose, E. 1999: Johannes Larsen. Menneske, kunstner og naturoplever. – Gyldendal, København.
- Rasmussen, C.A. 1923: Dansk Fugleliv - Et halvt hundrede Billeder af danske Fugle fotograferet i Naturen. – Nordisk Forlag, Kjøbenhavn-Kristiania-London-Berlin.
- Rasmussen, C.A. 1927: Dansk Fugleliv, Anden Samling - Et halvt hundrede nye Billeder af danske Fugle fotograferet i Naturen. – Nordisk Forlag, København.
- Rasmussen, C.A. 1932: De Sorte Tejsters Øer. – H. Kobels Forlag, København.
- Rosendahl, S. 1974: Danmarks Storke. – Dansk Ornithologisk Centrals Forlag, Skjern.
- Salomonsen, F. 1931a: Rudemarks Fugle, Bind III. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 25: 148-151 (anmeldelse).
- Salomonsen, F. 1931b: Danmarks Fugleliv. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 25: 151-152 (anmeldelse).
- Salomonsen, F. 1943: Urfuglen. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 37: 111-112 (anmeldelse).
- Salomonsen, F. 1963: Oversigt over Danmarks fugle. – Munksgaard, København.
- Salomonsen, F. & G. Rudebeck (red.) 1961: Danmarks fugle, bind 1-2. – Branner og Korch, København.
- Salomonsen, F. 1968: The moult migration. – Wildfowl 19: 5-24.
- Saxtorph, S.M. 1920: Fugleliv i Ribes Omegn. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 14: 87-88 (anmeldelse).
- Schiøler, E.L. 1925-1931: Danmarks Fugle 1-3. – Nordisk Forlag, København.
- Schiøler, E.L. 1927: Revideret Fortegnelse over Danmarks Fugle. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 21: 1-43.
- Skov, H. 2003: Storken. – Gads Forlag, København.
- Skovgaard, P. 1920: Den sorte stork - særlig i Danmark. – Viborg.
- Skovgaard, P. 1934: Storken i Danmark. – Backhausens Bogtrykkeri, Viborg.
- Stamm, R.H. 1930: E. Lehn Schiøler. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 24: 1-8 (nekrolog).
- Stresemann, E. 1951: Die Entwicklung der Ornithologie von Aristoteles bis zur Gegenwart. – Verlag Hans Limberg, Aachen.
- Stresemann, E. & V. 1966: Die Mauser der Vögel. – J. Orn. 107, Sonderheft: 1-448.
- Svendsen, L. 1935: Fuglenes Ø i Øresund. – Nordisk Forlag, København.
- Sørensen, L.H. 1961: Generalforsamling 14. februar 1961. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 55: IX-IX.
- Tåning, Å.V. 1920: Den Sorte Stork. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 14: 168-169 (anmeldelse).
- Weis, H. 1923: Kærhøge. – Gads Forlag, København.
- Westerskov, K. 1943: Urfuglen. – Nordisk Forlag, København.
- Wilhjelm, O. 1950: Vort lands dyreliv. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 44: 113-114 (anmeldelse).
- Winge, H. 1906: Fortegnelse over Danmarks Fugle. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 1: 5-25.
- Winge, O. 1886: Jægerens skadelige dyr. – H. Hagerups Boghandel, København.
- Wingstrand, K.-G. 1959: Nordens fugle i farver, Bind 1. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 53: 43-45 (anmeldelse).
- Wingstrand, K.-G. 1960: Nordens fugle i farver, Bind 2 og 3. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 54: 106-107 (anmeldelse).
- Wingstrand, K.-G. 1963: Danmarks fugle. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 57: 81 (anmeldelse).